

บทที่ 1

บทนำ

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

1.1. สภาพภูมิศาสตร์

คลองแม่ข่ามีต้นน้ำมาจากคอกยสุเทพเป็นลำน้ำสายเล็กหลายสายมารวมกันได้แก่ ลำน้ำห้วยแก้ว ลำน้ำท่าช้าง ลำน้ำแม่หยวก ลำคูไหล ร่องกระแจะ และน้ำซึ่งระบายมาจากคูเมืองบริเวณแจ้งศรีภูมิไหลมาบรรจบกันเป็นคลองแม่ข่าไหลผ่านตัวเมืองเชียงใหม่ลงมาทางใต้ระหว่างคูเมืองกับแม่น้ำปิงไหลไปบรรจบน้ำแม่ปิงทางตอนใต้ของเมืองเชียงใหม่ขนาดของคลองแม่ข่ากว้างที่สุดไม่เกิน 12 เมตร ลึกไม่เกิน 3.50 เมตร

สภาพภูมิศาสตร์ของคลองแม่ข่าตลอดสาย แบ่งได้เป็น 8 ช่วงดังต่อไปนี้

1.1.1. ช่วงต้นน้ำ

1.1.2. ช่วงเริ่มเข้าสู่เขตเทศบาล

1.1.3. ช่วงจากถนนชูปเปอร์ไฮเวย์ ถึงถนนรัตน โกสินทร์

1.1.4. ช่วงถนนรัตนโกสินทร์ ถึงหลังสถานีช้างคลาน

1.1.5. ช่วงหลังสถานีช้างคลาน ถึงที่ราบต่ำศรีบึงเมืองคืดกับถนนมหิดล

1.1.6. ช่วงกำแพงดินชั้นนอก จากถนนท่าแพ ถึงถนนลอยเคราะห์

1.1.7. ช่วงทิศใต้ของถนนมหิดล ถึงจุดบรรจบกับคลองแม่ข่าแยก

1.1.8. ช่วงจากจุดบรรจบของคลองแม่ข่าแยก จนถึงปลายน้ำแม่ข่าไหลลงสู่แม่ปิง

1.1.1. ช่วงต้นน้ำ ช่วงต้นน้ำก่อนที่จะเป็นคลองแม่ข่ามีลำเหมืองตามธรรมชาติ 1 สาย และลำห้วยตามธรรมชาติ 1 สายไหลมาบรรจบกัน คือ ลำเหมืองช้างคลานซึ่งเป็นสายหลัก และลำห้วยแม่หยวกซึ่งเป็นสายรองไหลมาจากทิศตะวันตกมาบรรจบกันเป็นคลองแม่ข่าสภาพความเป็นจริงยังคงมีความเป็นธรรมชาติอยู่ยังไม่มีการรุกรัดพื้นที่ตามลำเหมืองทั้ง 2 สาย และน้ำยังคงสภาพที่คืออยู่ไม่เน่าเสีย

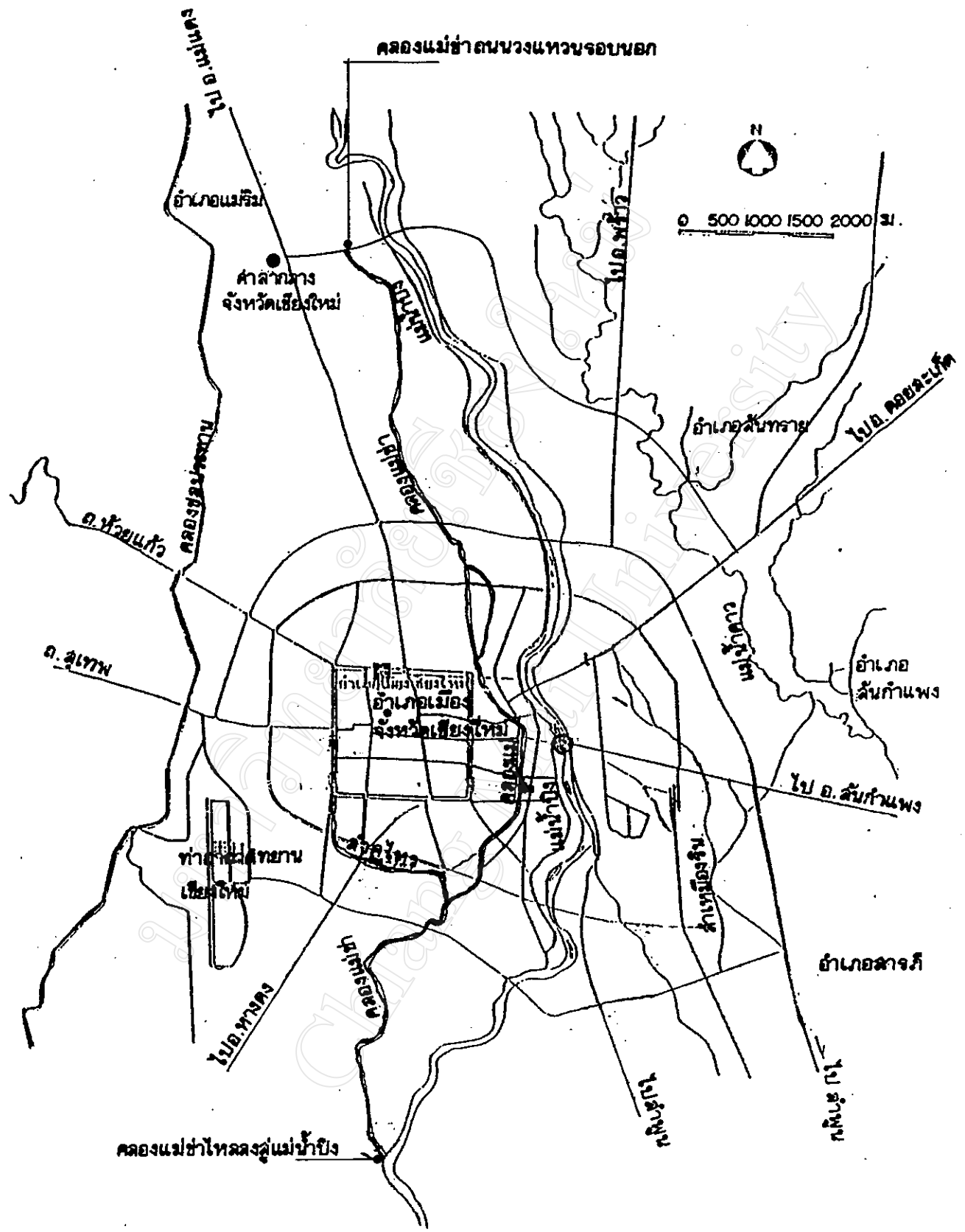
ภาพที่ 1

ลำเหมืองช้างคลานถนนวงแหวน

ภาพที่ 2

ลำห้วยแม่หยวกข้างร้านอาหารนิวข้างเผือก 3

แผนที่แสดงแนวคลองแม่จันทน์ ตั้งแต่ถนนวงแหวนรอบนอก ถึงจุดบรรจบคลองแม่จันทน์

1.1.2. ช่วงเริ่มเข้าสู่เขตเทศบาลสภาพของคลองแม่ข่าช่วงเริ่มเข้าสู่เขตเทศบาลเริ่มต้นที่ถนนวงแหวนรอบนอก มีลำเหมืองคอนแคว้คลองแม่ข่าช่วงนี้กว้าง 1.50 เมตร และลึก 1.5 เมตร ไหลจากทิศตะวันออกมาบรรจบกับลำน้ำแม่ข่าซึ่งกว้าง 2.50 เมตร ลึก 1.50 เมตร ตั้งแต่ถนนแม่ยวักบ้านท่อลงมาทางทิศใต้ช่วงนี้คลองยังมีสภาพเป็นธรรมชาติอยู่ จากจุดบรรจบลำเหมืองคอนแคว้กับน้ำแม่ข่าทางด้านทิศใต้มีประตูผันน้ำของเทศบาลซึ่งสร้างในปี 2534-2535 ซึ่งจุดประสงค์เพื่อการผันน้ำ 2 แนว คือ

1. ประตูผันน้ำแม่ข่าลงสู่ลำน้ำปิง
2. ประตูผันน้ำปิงลงสู่คลองแม่ข่า

คลองแม่ข่าช่วงนี้กว้าง 3 เมตร ลึก 2 เมตร ตรงจุดประตูผันน้ำนี้ยังเป็นที่ตั้งของชุมชนทุ่งพัฒนาด้วยในช่วงใกล้กับถนนชูปเปอร์ไฮเวย์ คลองแม่ข่ามีสภาพตื้นกว่าทางตอนเหนือจึงทำให้สภาพของการไหลของแม่น้ำไหลช้ามาก

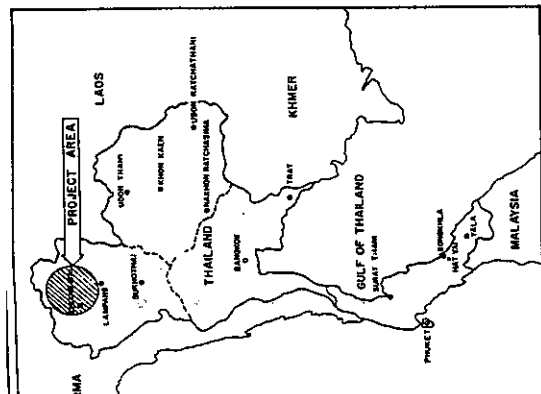
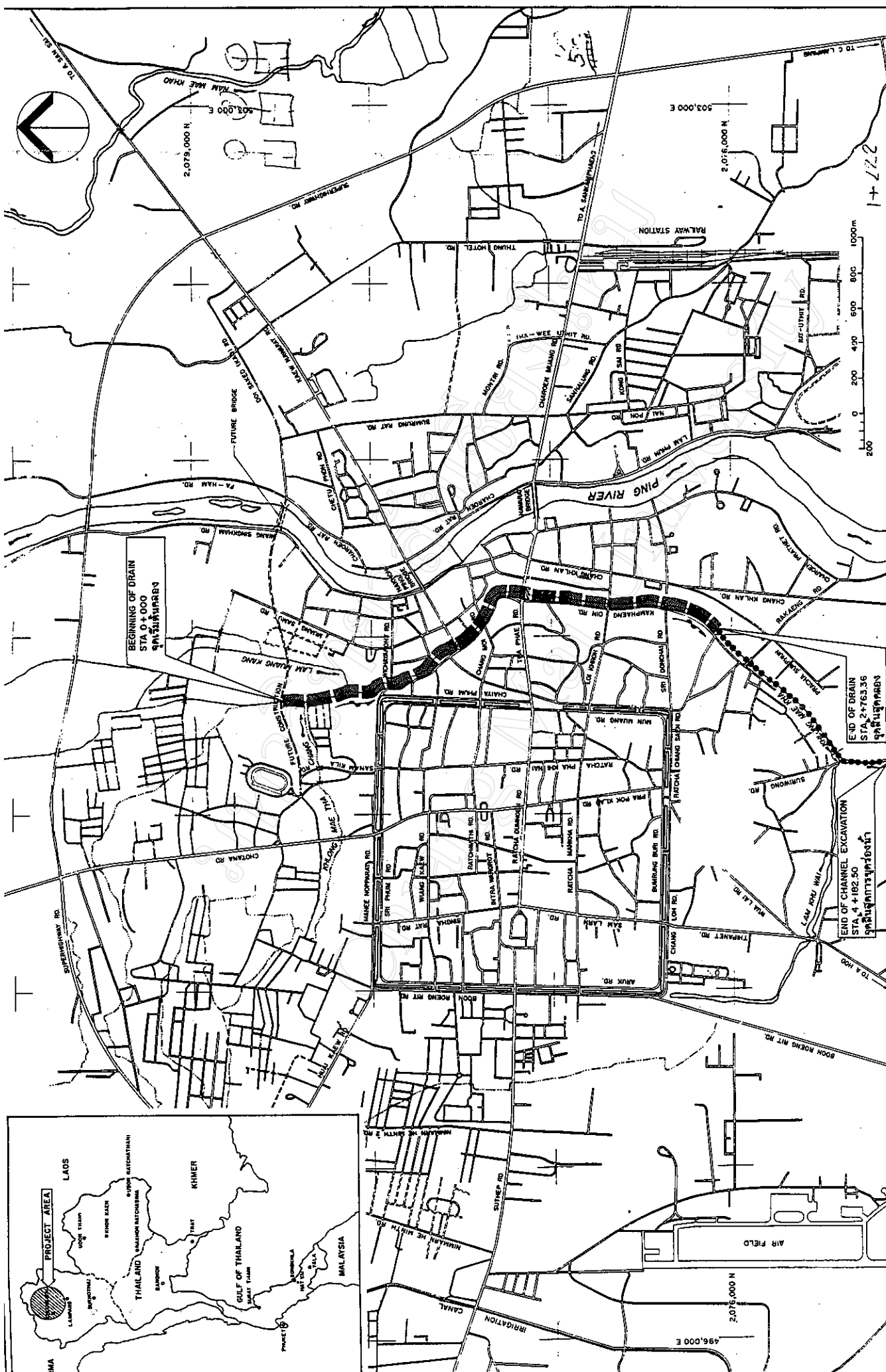

ภาพที่ 3 คลองแม่ข่าตรงจุดประตูผันน้ำชุมชนทุ่งพัฒนา

ภาพที่ 4 คลองแม่ข่าช่วงชุมชนทุ่งพัฒนา

สภาพของน้ำช่วงนี้ไม่สามารถนำมาใช้ทำประโยชน์ใดๆ ได้สภาพบ้านเรือนสร้างอย่างผิดสุขลักษณะ อยู่กันอย่างแออัด มีการระบายน้ำเสียลงคลอง

NO	DATE	DETAIL OF AMENDMENT	APP'D	REGIONAL CITIES DEVELOPMENT PROJECT โครงการพัฒนาเมืองหลัก MUNICIPALITY OF CHIANG MAI เทศบาลนครเชียงใหม่	
				CONTRACT NO. MAE KHA IMPROVEMENT - STAGE 1 การปรับปรุงน้ำท่วม - ระยะที่ 1	DRAWING NO. CM-D2-3
SMC&AR PARTNERS PVT LTD TEAM CONSULTING ENGINEERS CO LTD ASIAN ENGINEERING CONSULTANTS CORP LTD SMC&AR ASSOCIATES CO LTD				SCALE AS SHOWN 3" = 67'	
PROJECT NO. 3-67				SHEET NO. 1+22.2	

ภาพที่ 5 คลองแม่ข่าชุมชนทุ่งพัฒนา

สภาพน้ำแม่ข่าช่วงนี้น้ำเริ่มไหลย้อนกลับสู่ทิศเหนือ และไหลย้อนกลับเข้าคลองผันน้ำ และไหลลงสู่แม่น้ำปิงในที่สุด

ภาพที่ 6 คลองแม่ข่าช่วงไหลผ่านโรงพยาบาลลานนา

สะพานข้ามคลองแม่ข่าเชื่อมพื้นที่ของ โรงพยาบาลเพื่อการสัญจรของโรงพยาบาล สภาพคลองดินเงิน และไหลกลับไปทางทิศเหนือ

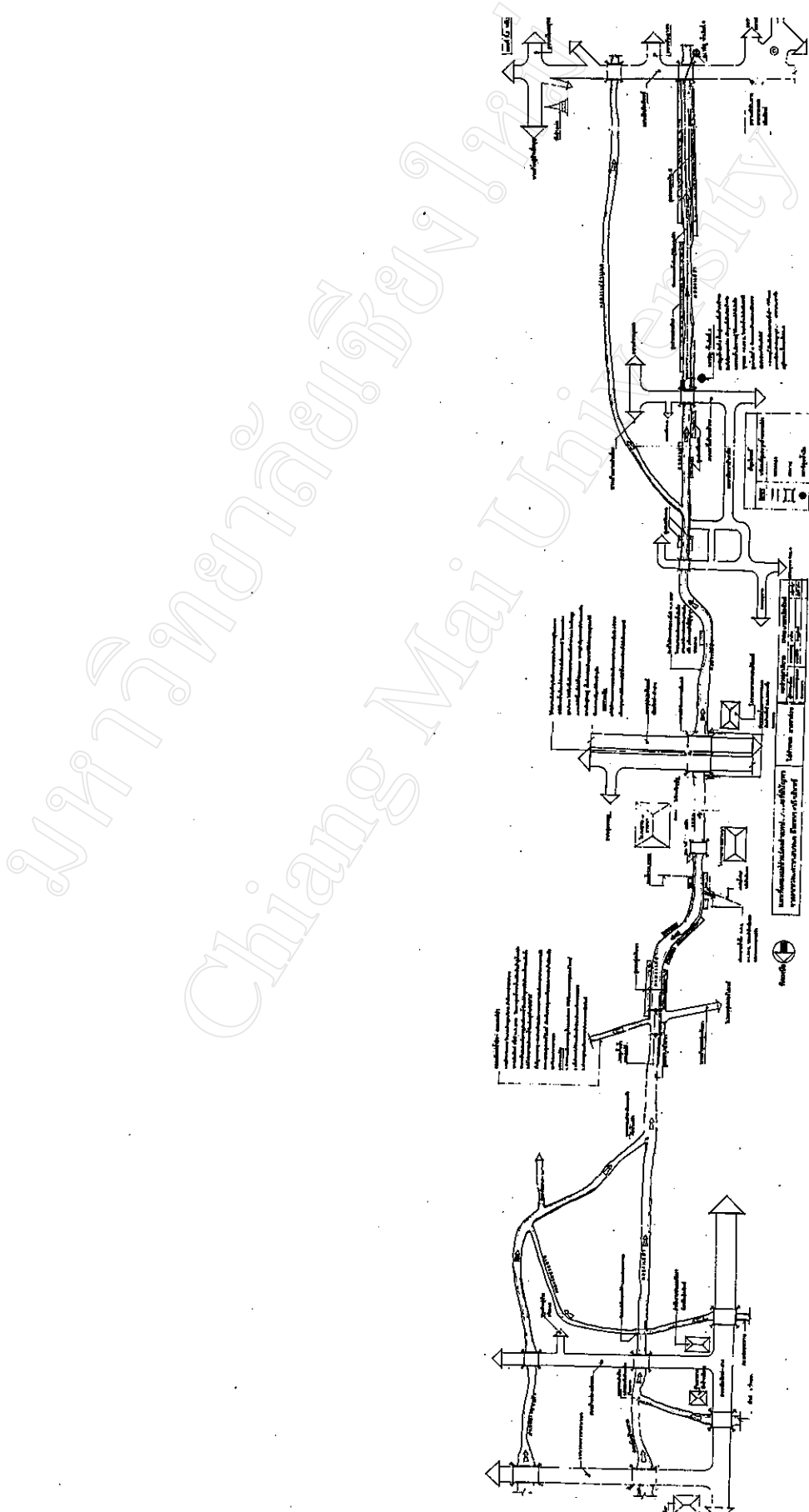
ภาพที่ 7

ภาพถ่ายอีกด้านของคลองแม่ข่า ภายในโรงพยาบาลลานนา

1.1.3. ช่วงจากถนนชูปเปอร์ไฮเวย์ถึงถนนรัตนโกสินทร์ช่วงแรกจากถนนชูปเปอร์ไฮเวย์ ล้ำคลองมีความกว้าง 3 เมตร ถึง 2 เมตร และยังไหลไปตามสภาพปกติจนถึงชุมชนศรีมงคลคลองแม่ข่าจะแยก เป็น 2 สาย โดยมีแม่ข่าสายรองซึ่งมีความกว้าง 2 เมตร ลึก 2 เมตรแยกออกจากแม่ข่าสายหลักมีความกว้าง 3 เมตร ลึก 2 เมตรไปทางทิศตะวันออก และในแม่ข่าสายหลักหลังจากไหลผ่านถนนหมื่นคำมพร้าวคดก่อนถึง ชุมชนคลองเงิน 1 เป็นตำแหน่งที่ตั้งของสถานีสูบน้ำเสียที่ 3 ซึ่งเป็นจุดรวบรวมก่อสร้างท่อรวบรวมน้ำเสีย วางอยู่ใต้คลองแม่ข่ามีบ่อพักทุกกระยะ 40 เมตร โดยส่งน้ำเสียไปยังสถานีสูบน้ำเสียที่ 4 ริมสะพานข้ามคลอง เพื่อสูบน้ำยกระดับปรัยอัครการ ไหลลงท่อรวบรวมน้ำเสียเลียบบคลองแม่ข่า

ภาพที่ 8 สภาพคลองแม่ข่าช่วงชุมชนศรีมงคล

1.1.4. ช่วงถนนรัตนโกสินทร์-หลังสุสานข้างศาลาน บริเวณที่คลองแม่ข่าไหลผ่านถนนรัตนโกสินทร์ทางด้านทิศใต้ช่วงนี้คลองกว้างประมาณ 10 เมตร ลึก 2.50 เมตรซึ่งเป็นช่วงของคลองที่คาดคอนกรีตแล้ว และช่วงนี้เป็นที่ตั้งของสถานีสูบน้ำเสียที่ 4 รับน้ำเสียจากสถานีที่ 3 ตรงถนนหมื่นด้มพร้าวคต และคลองแม่ข่าที่แยกไปทางทิศตะวันออกจะไหลกลับมารวมกับคลองแม่ข่าสายหลักช่วงใกล้กับแจ้งศรีภูมิไหลผ่านแหล่งชุมชนใหญ่คือ ตัวเมืองเชียงใหม่ผ่านวัดชัยศรีภูมิ วัดแสนผางตรงถนนท่าแพ ช่วงนี้คลองกว้างประมาณ 6 เมตร ลึก 3.50 เมตร และไหลขนานตลอดแนวกำแพงดินผ่านถนนลอยเคราะห์และถนนศรีดอนไชยช่วงนี้คลองกว้างประมาณ 8 เมตร ลึก 4 เมตร

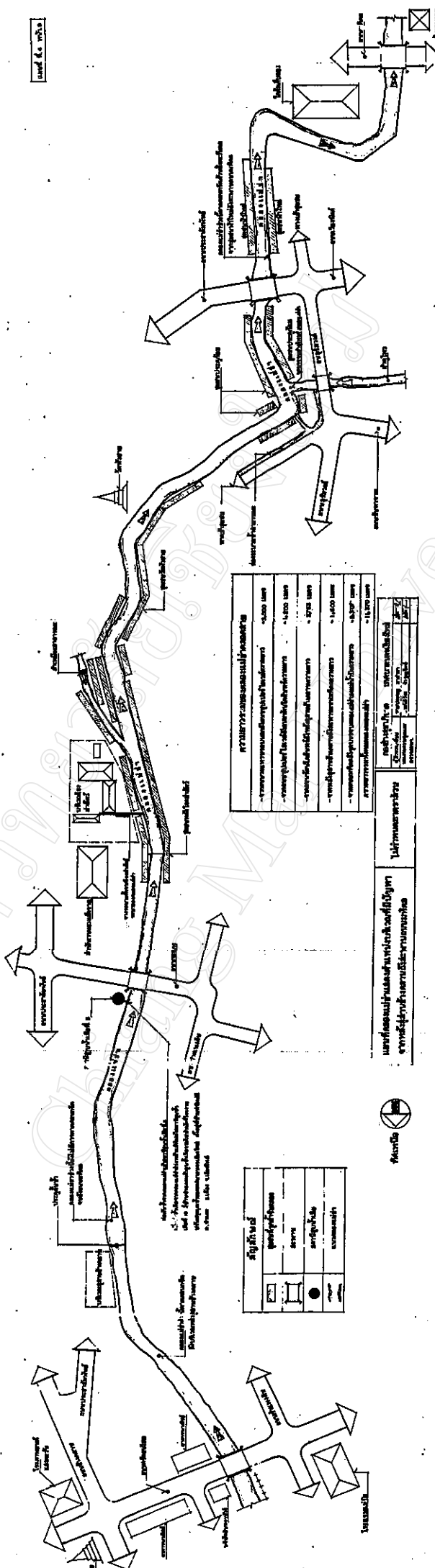
สภาพของน้ำในคลองช่วงนี้ไหลตามสภาพปกติเพราะทางเทศบาลนครเชียงใหม่ได้ทำการขุดลอกลำคลอง และคาดคอนกรีตทั้ง 2 ฝั่งคลองแล้วแต่น้ำในคลองมีสภาพเป็นน้ำค้ำ โดยคล้อย

ภาพที่ 9 คลองแม่ข่าช่วงที่คาดคอนกรีตแล้วบริเวณสถานีสูบน้ำเสียที่ 4 ถนนรัตนโกสินทร์

1.1.5. ช่วงหลังสุสานข้างศาลาน ไปจนถึงที่ราบตำศรีปึงเมืองตัดกับถนนมหิตลช่วงนี้ลำคลองมีสภาพคล้อยไปตามแนวกำแพงดินช่วงสะพานถนนศรีดอนไชยถึงด้านหลังสุสานข้างศาลานได้มีการคาดคอนกรีตทั้ง 2 ฝั่งเรียบร้อยแล้วและจากหลังสุสานข้างศาลานลงไปฝั่งคลองจะเป็นแนวดิน โดยตลอดผ่านถนนระแกงด้านหลังโรงพยาบาลช่วงนี้ลำคลองมีความกว้างประมาณ 8 เมตรลึก 3 เมตรและคลองแม่ข่าจะแยกเป็น 2 สาย โดยมีคลองแม่ข่าน้อยซึ่งกว้างประมาณ 1 เมตร แยกจากคลองแม่ข่าสายหลักไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ไหลลงไปทางทิศใต้ผ่านชุมชนวัดหัวฝายสภาพลำคลองคั่งเงินลำน้ำไม่สามารถระบายได้

ในส่วนของคลองแม่ข่าสายหลักจะไหลโค้งไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ตามแนวกำแพงดินถึงถนนสุริยวงศ์ชุมชนประดู่ก้อมช่วงนี้มีลำคูไหลมาจากทิศตะวันตกมาบรรจบกับคลองแม่ข่าชื่อว่า "ลำคูไหล" ซึ่งกว้างประมาณ 3 เมตร ลึก 1 เมตร ไหลรวมกันมาทางทิศใต้สภาพของน้ำในลำคูไหลนั้นยังคงเป็นธรรมชาติอยู่มากเมื่อไหลมารวมกับคลองแม่ข่าทำให้เห็นสภาพของลำเหมืองทั้ง 2 สายแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ลำเหมืองทั้ง 2 สายรวมกันไหลลงมาทิศใต้ผ่านถนนประชาสัมพันธ์ไหลลงสู่ที่ราบตำศรีปึงเมือง ช่วงนี้คลองมีความกว้างประมาณ 6-7 เมตร

កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	
កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	៤.០០ ម៉ែត្រ
កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	៤.០០ ម៉ែត្រ
កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	៤.០០ ម៉ែត្រ
កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	៤.០០ ម៉ែត្រ
កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	៤.០០ ម៉ែត្រ
កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	៤.០០ ម៉ែត្រ

កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	
កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	៤.០០ ម៉ែត្រ
កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	៤.០០ ម៉ែត្រ
កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	៤.០០ ម៉ែត្រ
កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	៤.០០ ម៉ែត្រ
កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	៤.០០ ម៉ែត្រ
កម្រិត ៤.០ ម៉ែត្រ	៤.០០ ម៉ែត្រ

ស្លាកសម្គាល់	
ស្លាកសម្គាល់	ស្លាកសម្គាល់
ស្លាកសម្គាល់	ស្លាកសម្គាល់
ស្លាកសម្គាល់	ស្លាកសម្គាល់
ស្លាកសម្គាល់	ស្លាកសម្គាល់

UNIVERSITY

ในด้านทิศใต้ของถนนประชาสัมพันธ์ประมาณ 300 เมตร เป็นที่ตั้งของชุมชนฟ้าใหม่ช่วงนี้คลองกว้างประมาณ 2.50 เมตร ถึง 6 เมตร หลังจากผ่าน 300 เมตรไปแล้วได้มีการคาดฝังคลองด้วยหินระเบิดด้านทิศตะวันตกฝั่งเดียวไปจนถึงถนนมหิตลสภาพรอบๆลำคลองยังคงความเป็นธรรมชาติอยู่แต่ในลำคลองมีสภาพเป็นน้ำค้ำาโดยตลอดจนถึงสะพานมหิตลช่วงสะพานมหิตลนี้คลองแม่น้ำกว้างประมาณ 10 เมตร ลึกประมาณ 3.00 เมตร

ภาพที่ 10 คลองแม่น้ำช่วงไหลผ่านถนนระแงง

ภาพที่ 11 สถานีส่งน้ำเสียที่ 5

สถานีส่งน้ำเสียที่ 5 ช่วงน้ำแม่น้ำไหลผ่านถนนระแงง สถานีนี้ส่งน้ำเสียเข้าสู่ท่อระบายน้ำถนนข้าง คลานไหลไปทางทิศใต้ที่สถานีส่งน้ำช่วงต่อไป

ภาพที่ 12

สภาพชุมชนหลังโรงฆ่าสัตว์มีการก่อสร้างทางเดินและสะพานไม้คร่อมคลองแม่ข่า บ้านเรือนที่ทรุดโทรม แออัด ขาดสุขลักษณะสภาพของน้ำไม่สามารถนำมาใช้ทำประโยชน์ต่างๆ ได้อย่างสิ้นเชิง

ภาพที่ 13

สภาพทางระบายน้ำทั้งจากโรงฆ่าสัตว์ มีการระบายมูลสัตว์ กากซากสัตว์ และน้ำเสียจากโรงฆ่าสัตว์ลงคลองแม่ข่าทางด้านหลัง ซึ่งบริเวณนี้จะส่งกลิ่นเหม็นมาก ผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณนี้ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยภูเขาซึ่งขาดความรู้ความเข้าใจใส่สภาพแวดล้อม

ภาพที่ 14

สภาพของคลองช่วงผ่านบริเวณชุมชนประตูก้อม ความกว้างประมาณ 6-7 เมตร มีสภาพดินเป็นน้ำไหลไม่สะดวกดินสองฝั่งถูกทับถมด้วยขยะ เศษใบไม้ ประชาชนก่อสร้างอาคารรुक้าคลอง

ภาพที่ 15

สภาพของคลองสายหลักคือแม่น้ำเหินเป็นสีดำคล้ำ มีลำคูไหลจากด้านทิศตะวันตกไหลผ่านเข้ามาบรรจบกันที่บริเวณชุมชนประตูก้อมลำคูไหลช่วงหน้าฝนมมีสภาพน้ำค่อนข้างดีสังเกตได้จากสีของน้ำภายในภาพที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนกับสีของน้ำในแม่น้ำ ลำคูไหลเป็นคลองขนาดเล็กกว่าแม่น้ำมีความกว้างประมาณ 2.50 เมตร

ภาพที่ 16 บริเวณชุมชนฟ้าใหม่ประตูถ้อม

คลองแม่ข่าช่วงไหลผ่านชุมชนฟ้าใหม่ ซึ่งเป็นชุมชนสุดท้ายที่ตั้งอยู่บนสองฝั่งคลองก่อนจะถึงถนนมหิดลสภาพน้ำเดินเขินผิวด้านข้างคลองที่ศตะวันตกได้คาดผนังด้วยการเรียงหินระเบิดยาวต่อเนื่องไปจนถึงบริเวณเชิงสะพานที่ถนนมหิดล ความกว้างคลองช่วงนี้ประมาณ 8 เมตร น้ำไหลได้สะดวก

ภาพที่ 17 โถงสุดท้ายของคลองแม่ข่าก่อนออกจากเขตเทศบาล

โถงสุดท้ายของคลองแม่ข่าที่จะนำพาน้ำคล้ำไหลออกจากเขตเทศบาลเป็นโถงที่คาดผนังด้วยหินระเบิดด้านทิศตะวันตกของคลองตามสัญญาก่อสร้างของเทศบาลนครเชียงใหม่ กับกรมโยธาธิการซึ่งก่อสร้างโดยบริษัท จีโนทัย จำกัด น้ำแม่ข่าลอดใต้สะพานข้ามถนนมหิดลเข้าสู่ตำบลป่าแดดไหลคดเคี้ยวออกสู่นอกเขตเทศบาลไปด้านทิศใต้ ความกว้างของคลองช่วงก่อนออกจากเขตเทศบาลประมาณ 8 - 10 เมตร

1.1.6. สภาพภูมิศาสตร์ ช่วงกำแพงดินชั้นนอก จากถนนท่าแพถึงถนนลอยเคราะห์

รูปทัศนียภาพภายในบริเวณนี้มีผู้บุกรุกเข้าไปใช้ที่ดินในเขตราชพัสดุ ก่อสร้างเป็นอาคารพักอาศัย ทำการค้า ทำให้สภาพกำแพงดินโบราณสถานที่ยังหลงเหลือให้เห็นข้างนั้นมีสภาพที่เว้าแหว่งถูกเจาะทะลุเป็นทางเข้าบ้าน ทำรั้ว และกันประตูบ้าน ส่วนที่เหลือก็ชำรุดกร้างด้วยพืชพันธุ์ไม้ขึ้นต้น และวัชพืช เศษขยะมูลฝอยซึ่งส่วนใหญ่ก็มาจากประชาชนที่บุกรุกเข้ายึดถือกรรมสิทธิ์นั่นเอง

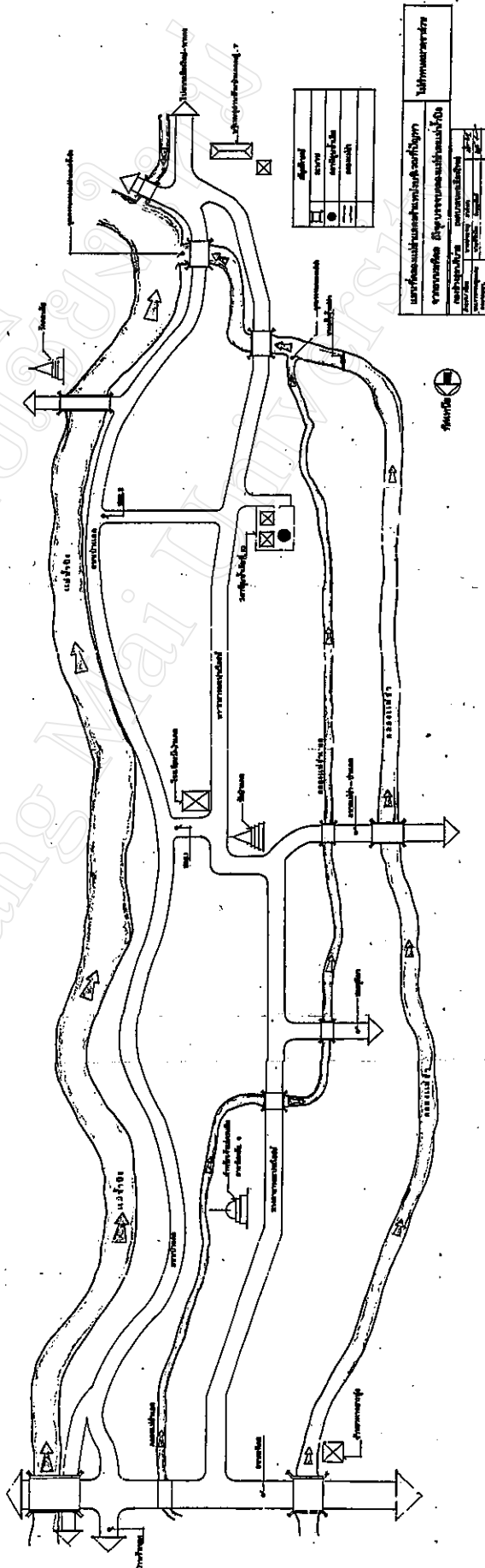
ภาพที่ 18 สภาพกำแพงดินชั้นนอกหน้าวัดช่างฆ้อง

1.1.7. ช่วงทิศใต้ของถนนมหิตล จนถึงจุดบรรจบกับคลองแม่ข่าแยก น้ำแม่ข่าฝั่งทิศใต้ของถนนมหิตลมีความกว้างประมาณ 12 เมตร ลึกประมาณ 3 เมตร สภาพของน้ำเป็นน้ำคัลบริเวณนี้เคยมีการคิดตั้งกังหันน้ำชัยพัฒนาตามพระราชดำริ โดยกรมชลประทานร่วมกับเทศบาลนครเชียงใหม่จากสภาพภูมิศาสตร์ช่วงนี้ไม่ได้มีการพัฒนาด้านก่อสร้างผิวข้างคลอง และพื้นจึงเป็นดินธรรมชาติมีคลองแม่ข่าแยกไหลขนานมาตามแนวลัดกับคลองแม่ข่า และบรรจบกันที่เชิงสะพานบริเวณ ตำบล ป่าแดด

ภาพที่ 19 สภาพคลองแม่ข่าด้านทิศใต้ของสะพานถนนมหิตล

รูปที่ 4. - 15

1.1.8. ช่วงจากจุดบรรจบคลองแม่ข่าแยกถึงปลายน้ำแม่ข่าไหลลงสู่แม่น้ำปิงช่วงสุดท้ายของคลองแม่ข่า สภาพผิวคลองเป็นดินธรรมชาติไม่มีการปรับปรุงฝั่งคลอง และไม่มีการบุกรุกของราษฎรเข้าครอบครองพื้นที่สภาพการไหลของน้ำสามารถไหลได้อย่างสะดวกมีคลองแม่ข่าแยกเส้นเล็กกว้างประมาณ 1.50 เมตรไหลคู่ขนานกันกับคลองแม่ข่าลงสู่ที่ลุ่มต่ำตลอดตั้งแต่ถนนมหิตล และไปเชื่อมบรรจบกันกับคลองแม่ข่าบริเวณเชิงสะพานตำบลป่าแคและ ไหลรวมกันลงสู่ที่ลุ่มต่ำวันออกไปบรรจบกับแม่น้ำปิงที่ตำบลป่าแค รวมความยาวของคลองแม่ข่าจากต้นน้ำบริเวณถนนวงแหวนรอบนอกจนถึงจุดบรรจบกับแม่น้ำปิงประมาณ 11,370 เมตร

ภาพที่ 20 ปลายคลองแม่ข่าไหลลงสู่แม่น้ำปิง

1.2 ประวัติศาสตร์

จากการศึกษาน้ำแม่ข่าในเชิงประวัติศาสตร์ของ สมโชติ อ๋องสกุล (2540) พบว่าชื่อของขุนน้ำแม่ข่าปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทที่เป็นลายลักษณ์อักษรว่าเป็นหนึ่งในไชยมงคลของเมืองที่พญามังรายทรงพบบนที่ราบระหว่างคอยสุเทพกับน้ำแม่ปิง ซึ่งมี 7 ประการ ดังนี้

อันหนึ่ง ได้ยืมสืบมาแต่ก่อนว่ากว้างเผือกสองตัวแม่ลูก ลูกแต่ป่าใหญ่หนเหนือมาอยู่ไชยภูมิที่นี้

อันหนึ่ง ว่าพานเผือก 2 แม่ลูกมาอยู่ไชยภูมินี้รับหมา หมาทั้งหลายพ่ายหนี

อันหนึ่ง ได้หันหนุเผือกกับบริวาร 4 ตัว ออกมาแต่ไชยภูมิที่นี้

อันหนึ่ง ภูมิฐานเราจักตั้งเวียงนี้สูง วันตกหลังมาวันออก

อันหนึ่ง หันน้ำตกแต่อุจจุ๊ปพะตะคอยสุเทพไหลลงมาเป็นแม่น้ำไหลขึ้นไพนเหนือ แล้วกระหวัด ไพนวันออกแล้วไหลไฟได้แล้วไหลไฟวันตกเกี่ยวเวียงกุมกาม แม่น้ำนี้เป็นนครคุณเกี่ยวหวัดเมือง อันนี้เป็นไชยมงคลถ้วน 5 แม่น้ำอันนี้ไหลแต่คอยมาลงที่ขุนน้ำได้ชื่อว่า แม่ข่า ไหลเมื่อวันออก แล้วไหลไฟได้เทียบข้างแม่ปิง ได้ชื่อว่า แม่โทร ต่อเพ้าบัดนี้แล

อันหนึ่ง หนองใหญ่มีวันออกช่วยเหนือแห่งไชยภูมินี้ได้ชื่อว่า อีสานน สราน รปูชาว่าหนองใหญ่มีหน่อีสาน ทำยพระญาต่างประเทศจักมาปูชาสักการะมากนัก

อันหนึ่ง แม่ระมิงไหลมาแต่มหาสระ... ไหลออกมาเป็นขุนน้ำแม่ระมิงพายวันออกเวียงเป็น ไชยมงคลถ้วน 7 แล¹ ในบรรดาไชยมงคล 7 ประการของเชียงใหม่นั้นดังกล่าวจึงมีแหล่งน้ำธรรมชาติถึง 4 แหล่ง คือ

1. คอยสุเทพ
2. น้ำแม่ข่า
3. น้ำแม่ระมิงหรือแม่ปิง
4. หนองน้ำใหญ่ทิศอีสาน²

จำเป็นต้องได้รับการพิทักษ์รักษาเพื่อความเป็นสิริมงคลของเมืองและผู้คน แต่ช่วงศตวรรษที่ผ่านมาแหล่งน้ำธรรมชาติทั้งสี่แหล่งของเมืองเชียงใหม่ กลับถูกคุกคามจากคนทุกระดับอย่างหนัก

กล่าวคือ คอยสุเทพ แหล่งน้ำสำคัญที่สุดและเป็นสถานศักดิ์สิทธิ์ที่ประดิษฐานพระบรมธาตุถูกทำลายป่าด้วยระบบสัมปทานยุคล่าอาณานิคม แล้วยังถูกคุกคามด้วยชนชั้นสูง กลุ่มคหบดี และส่วนราชการที่ต่างเข้าจับจองเป็นที่พำนักอันโอ่อ่า และสำนักงานที่ทรงอำนาจ น้ำแม่ปิงสายธารใหญ่ของเมืองและต้นน้ำเจ้าพระยาถูกรุกกล้าสองริมฝั่งด้วยผู้มั่งคั่ง ทั้งทางราชการ และทางธุรกิจ ยึดครองกรรมสิทธิ์อย่างมีเบื้องหน้าเบื้องหลัง นำสงสัย สร้างโรงงาน สถานประกอบการปล่อยน้ำเสียและสิ่งปฏิกูลลงแม่น้ำจนถึงขั้นทำให้บางส่วนของฤดูกาลเกิดเป็นน้ำเน่า ซึ่งน้ำแม่ข่าที่เล็กกว่าแคบกว่าก็ตกในสภาพเดียวกันและหนักยิ่งกว่า เพราะปรากฏเป็นน้ำสีดำขุ่นจนตลอดแนว สองฝั่งถูกบุกรุกด้วยกลุ่มคนจนในเมืองจัดตั้งเป็นชุมชนแออัด เป็นระยะตลอดแนว มีกลุ่มคนมั่งมียึดครองกรรมสิทธิ์แทรกเป็นช่วงๆ หนองน้ำใหญ่ทิศอีสานที่เป็นศรีของเมืองถูกถมไปเกือบหมดสิ้น

1. สมโชติ อ๋องสกุล "ฟื้นชีวิตให้แม่ข่า" จากหนังสือพิมพ์ภาคเหนือรายวัน 27 มี.ค.2540 อ้างจากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี ปรีวรรดและตรวจสอบชำระค้นฉบับ โดยคณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง 2538 หน้า 34-35
2. สวัสดิ์ อ๋องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา กทม.สำนักพิมพ์ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) หน้า 123

กลายเป็นถนนอัญญาธร ถนนรัตนโกสินทร์ และอาคารพาณิชย์ที่กำลังผุดขึ้น ไชยมงคลของเมืองเชียงใหม่ที่โคศเค่น จึงถูกทำลายโดยผู้คนที่ทั้งที่เป็นคนเมือง และคนต่างถิ่นที่ต่างมุ่งดักดวงผลประโยชน์จากเชียงใหม่

อย่างไรก็ดีในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมากระแสอนุรักษณ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมในเชียงใหม่ก่อตัวอย่างเงียบๆ เริ่มต้นจากกลุ่มผู้รู้ทั้งใน และนอกระบบราชการ ได้พูดคุยปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในเชียงใหม่ เช่น เรื่องน้ำในคูเมืองเชียงใหม่ เรื่องป่าไม้บนคอยสุเทพที่เป็นสถานที่เตรียมตั้ง โครงการกระเช้าลอยฟ้าขึ้นคอยสุเทพ เรื่องน้ำแม่ปิง-น้ำแม่ข่าวิกฤตถึงขั้นเน่า และการอนุรักษณ์มรดกทางประวัติศาสตร์ ขยายตัวกว้างขวางจนเป็นที่รับรู้ของภาครัฐมีการจัดทำแผนพัฒนาและอนุรักษณ์เมืองเชียงใหม่ แผนพัฒนาเมืองหลัก มีการตั้งงบประมาณและกู้เงิน โครงการช่วยเหลือต่างๆ จากต่างประเทศ เช่น OECF มาดำเนินงานตามแผนซึ่งในบรรดาแผนงานเหล่านั้นมี โครงการเกี่ยวข้องกับแหล่งน้ำธรรมชาติที่เป็น ไชยมงคลของเมืองเชียงใหม่เพียง 3 แหล่ง คือ คอยสุเทพ น้ำแม่ปิงและน้ำแม่ข่า ทอดถึงหนองใหญ่ทิศอีสาน หรือหนองบัว ที่รวมน้ำของเมือง ซึ่งเป็นศรีของเมืองเชียงใหม่ไปอย่างไม่มีควมรู้

น้ำแม่ข่าในประวัติศาสตร์²

ความสำคัญของขุนน้ำแม่ข่า หรือคลองแม่ข่าไม่ได้เป็นเพียงไชยมงคลของเชียงใหม่แต่มีความสำคัญในทางยุทธศาสตร์ในฐานะเป็นคูเมืองชั้นนอกของเมืองเชียงใหม่ทางด้านใต้และตะวันออกด้วย เป็นการเพิ่มความมั่นคงชั้นกลางอยู่ระหว่างคูน้ำรอบตัวเวียงกับน้ำแม่ปิง ในสมัยปลายราชวงศ์มังรายจึงมีการขุดลอกครั้งใหญ่ (พ.ศ.2101-2317)พม่าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ก็ได้ทำการขุดลอกและปรับปรุงคลองแม่ข่าส่วนหนึ่งประมาณความยาว 3 ก.ม. โดยเริ่มจากจุดเริ่มต้นบริเวณวัดชัยศรีภูมิ และลำคูไหลทางด้านใต้ของกำแพงเมืองเชียงใหม่ไปบรรจบกันที่ประตูชั้วก้อมจนทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่าครั้งนั้นมีการขุดลอกเอาดินในคลองและลำคูไหลขึ้นมาทำกำแพงดินชั้นนอกเพื่อเป็นปราการป้องกันศัตรูทางด้าน ตะวันออกและทางด้านใต้อีกชั้นหนึ่ง

การขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณกำแพงดินชั้นนอกในวาระเชียงใหม่ครบ 700 ปี เมื่อ พ.ศ. 2539 พบเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมากซึ่งแสดงว่ากำแพงชั้นนอกบริเวณนั้นสร้างหลังกำแพงชั้นใน แต่ จากหลักฐานวรรณกรรมโคลงนิราศหรืออุโฆษซึ่งเขียนเมื่อ พ.ศ.2060 สมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ.2038-2068) ก็ได้กล่าวถึงประตูเมืองชั้นนอกของเชียงใหม่แล้วแสดงให้เห็นว่ากำแพงดินชั้นนอกริมคลองแม่ข่า ซึ่งสร้างหลังกำแพงชั้นในจริง แต่ไม่ใช่สมัยพม่าครองเมืองเชียงใหม่ โดยมีการสร้างตั้งแต่ช่วงราชวงศ์มังรายแล้ว

ที่น่าสนใจอีกประการคือ บริเวณพื้นที่ระหว่างกำแพงชั้นในกับกำแพงชั้นนอกริมคลองแม่ข่า ปรากฏร่องรอยของวัดร้างที่ระบุชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่เป็นแรงงานและช่างฝีมือของเชียงใหม่อย่างหนาแน่นกว่าพื้นที่อื่นๆ ของเชียงใหม่ เช่น วัดเชียงสงหรือวัดเชียงของ (หน้าประตูเชียงใหม่) วัดเชียงรุ่ง (ในบริเวณโรงพยาบาลสวนปรุง) วัดเมืองเกิน (ในบริเวณโรงพยาบาลโรคปอด ถนนศรีดอนไชย) วัดเมืองเลน (ในบริเวณ

1. สมโชค อ่องสกุล "พื้นชีวิตแม่ข่า" จากหนังสือพิมพ์ภาคเหนือรายวัน 27 มี.ค.40

2. เรื่องเดียวกัน

โรงเรียนเทคโนโลยีนานาชาติ ถนนลอยเคราะห์) วัดเมืองยอง (หมู่บ้านพวกช้าง ตำบลหายยา) วัดพุกาม วัดพวกเจ็ด วัดม่าน และวัดเจ็ว (ประตูช้างม้อย) เป็นต้น หรือวัดที่ยังทำหน้าที่ในปัจจุบัน เช่น วัดเมืองสาป (ปัจจุบันเรียกวัดดาวดึงษ์ ถนนราชเชียงใหม่) วัดเมืองมาง (ถนนราชเชียงใหม่) วัดบุพพาราม หรือวัดเม็ง วัดมหาวัน วัดพันตอง วัดร้อยชื่อ (วัดลอยเคราะห์) วัดช่างฆ้อง วัดเหล่านี้ แวดล้อมด้วยชุมชนเก่าแก่ เช่น เงิน ยอง ลือ เจ็ว พม่า เชียงแสน สืบมาถึงปัจจุบันนับเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นผู้ปกครองในเมืองเชียงใหม่ที่น่าสนใจ¹

1.3 ปัญหาและเหตุผลที่ศึกษา

ปัญหานำน้ำเสียในคลองแม่ข่าได้กลายเป็นปัญหาหมักหมมของเมืองเชียงใหม่มาตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว จากสภาพทางภูมิศาสตร์ของคลองแม่ข่าที่ไหลโอบเมืองเชียงใหม่ได้เปลี่ยนแปลงเป็นตัวเมือง โอบคลองแม่ข่าทำให้คลองแม่ข่ากลายเป็นรางระบายน้ำโสโครกใจกลางเมืองแหล่งกำเนิดคือ ประชาชนเจ้าของกิจการที่อาศัยทำมาหากินอยู่สองฝั่งคลอง เป็นความล้มเหลวของการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม การจัดการเมืองที่อยู่ในความรู้สึกของคนท้องถิ่นและผู้ที่มาจากต่างถิ่นกลายเป็นอนุสรณ์แห่งความมั่งคั่งที่ปรากฏให้เห็นจนปัจจุบันนี้

แม้ความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ที่ถือว่า แม่ข่า เป็นไข่มงคลของเมืองที่เป็นศรีของเมืองถูกละเลยไม่สามารถใช้เป็นสิ่งเสริมสร้างความตระหนักให้หยุดยั้งพฤติกรรมทำลายธรรมชาติในแม่ข่าให้ลดลงได้ โดยเหตุที่ผู้วิจัยมีสถานภาพเป็นสมาชิกสภาเทศบาล² เข้าบริหารเทศบาลในตำแหน่ง เทศมนตรีฝ่ายงานช่าง³ ได้พบปัญหาวิกฤตของคลองแม่ข่าดังกล่าวยังไม่มีการและแนวทางบริหารจัดการรองรับที่ชัดเจน ประกอบกับนายกเทศมนตรี พันเอก(พิเศษ) สกล กลันทะกะสุวรรณ ได้แต่งตั้งให้ผู้วิจัยเป็นประธานโครงการ "คืนชีวิตให้แม่ข่า"⁴ จึงเป็นโอกาสสำคัญที่ได้อาศัยกำลังจากภาคเทศบาลและความรู้พื้นฐานด้านสถาปัตยกรรม⁵ เป็นแนวทางด้านปฏิบัติ ผนวกกับวิชาการด้านการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเป็นแนวทางการวิจัย เพื่อจะได้องค์ความรู้รวมของคลองแม่ข่าในการบริหารจัดการอย่างยั่งยืนต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา (Purposes of Study)

1. เพื่อศึกษาสภาพภาพของคลองแม่ข่าในด้านคุณภาพน้ำ ปัญหามลภาวะ และแหล่งกำเนิดของมลสาร
2. เพื่อกำหนดมาตรการและแผนงานในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม และสังคมบริเวณคลองแม่ข่า

1 สมโชค อ่องสกุล อ้างแล้ว

2 สมาชิกสภาเทศบาล สังกัดกลุ่มนวัตวิเทศนา ได้รับเลือกตั้ง ปี 2538 จนถึงปัจจุบัน 2540

3 ได้รับแต่งตั้งเมื่อวันที่ 26 ต.ค.2539 ถึง 15 มิ.ย.2540

4 ปัจจุบัน โครงการยังดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ถึงแม้จะสลับเปลี่ยนตำแหน่งเป็นเทศมนตรีฝ่ายงานการศึกษา เมื่อวันที่ 16 มิ.ย.2540

5 เป็นสถาปนิกหมายเลขทะเบียน กส.882 ส.ตั้งแต่ปี พ.ศ.2520

3. ขอบเขตการศึกษา

เริ่มต้นที่บริเวณสะพานข้ามคลองแม่ข่าถนนวงแหวนรอบนอก ตำบลป่าตัน สภาพทางกายภาพของคลองแม่ข่าจากคันทางมีน้ำไหลผ่านชุมชนต่างๆ ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมคลองจนเข้าสู่เขตเมืองที่มีช่วงคาคอนกรีตไว้แล้วผ่านช่วงกำแพงดินที่ยังมองเห็นถึงสภาพทางประวัติศาสตร์ น้ำในคลองแม่ข่าได้ไหลผ่านชุมชนต่างๆ ช่วงปลายทางจนถึงถนนมหิดลแล้วไหลลงสู่ทิศใต้ไปบรรจบกับแม่น้ำปิงที่ตำบลป่าแดด รวมความยาวของคลองแม่ข่าทั้งสิ้น 11,370 เมตร

4. คำนียามศัพท์ที่ใช้

1. ชุมชน หมายถึง ชุมชนแออัด และชุมชนทั่วไปที่อยู่อาศัยสองฝั่งคลองแม่ข่าและคลองสาขา
2. มาตรการ หมายถึง แนวทางที่กำหนดวิธีการในการดำเนินงานของเทศบาลนครเชียงใหม่ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารและจัดการสิ่งแวดล้อมบริเวณคลองแม่ข่า

5. ระเบียบวิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research) มีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

5.1 กำหนดประเด็นปัญหา

เริ่มต้นจากตั้งคำถามเพื่อการกำหนดประเด็นปัญหาจากนั้นจึงหาข้อมูลซึ่งแหล่งข้อมูลเอกสารนั้นมาจาก

- เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่
- เอกสารที่ตีพิมพ์เผยแพร่แล้ว
- งานวิจัยในวิทยานิพนธ์ หรือการค้นคว้าอิสระ
- เอกสารวิชาการทั่วไป
- ข้อมูลภาคสนามในฐานะเทศมนตรี ที่ทำหน้าที่ประธานโครงการ คืนชีวิตให้แม่ข่า ของเทศบาล

5.2 ข้อมูลสำหรับการศึกษา

- ปริมาณ และคุณภาพน้ำ ประเภทมลพิษทางน้ำ
- ชุมชนผู้บุกรุก
- ประวัติศาสตร์
- เนื้อหาจากการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับ การพัฒนาการคลองแม่ข่า

5.3 วิธีการรวบรวมข้อมูล

รวบรวมได้จาก 2 แหล่งคือ

5.3.1 แหล่งปฐมภูมิ ซึ่งมาจาก

- บทความในหนังสือพิมพ์ หนังสือ และเอกสารที่เกี่ยวข้องจากห้องสมุด
- สัมภาษณ์ว่าจ้างจากเทศบาลพร้อมแผนที่

5.3.2 แหล่งทุติยภูมิ ซึ่งมาจาก

- การเดินสำรวจในพื้นที่จริงพร้อมภาพถ่ายสไลด์ วิดีทัศน์
- จากการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง
- จากการสังเกตการณ์

5.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ตามกระบวนการของวิธีการทางประวัติศาสตร์ เชื่อมโยงกับภาพรวมของการบริหารจัดการคลองแม่ข่า ด้วยหลักฐานต่างๆ ที่ได้มา และนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์

การวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนามในฐานะเทศมนตรี ได้พบปัญหาด้านความร่วมมือของประชาชน เช่น การรื้อฝายกระสอบทรายที่เทศบาลกั้นน้ำเพื่อปฏิบัติงานขุดลอกโคลนในคลอง

6. การศึกษา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. โครงการพัฒนาเมืองเชียงใหม่ กรมวิเทศสหการ บริษัท หลุยส์เบอร์เกอร์ อินเตอร์เนชั่นแนล อิงค์ 2533
2. การศึกษาเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการ และจัดลำดับความสำคัญการลงทุนเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม จังหวัดเชียงใหม่
3. รายงานกระบวนการวิชา 2554934 ภาควิชาวิศวกรรม อุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีการศึกษา 2536
4. โครงการพัฒนาเมืองหลักเทศบาลนครเชียงใหม่
5. ประวัติศาสตร์ล้านนา โดย สรัสวดี อ๋องสกุล สำนักพิมพ์อัมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด กรุงเทพมหานคร
6. พื้นชีวิตแม่ข่า โดย สมโชติ อ๋องสกุล จากหนังสือพิมพ์ภาคเหนือรายวัน 27 มีนาคม 2540 โรงพิมพ์มิ่งเมืองเชียงใหม่
7. การค้นคว้าแบบอิสระเรื่อง “การศึกษามลพิษทางน้ำในคลองแม่ข่า และคูเมือง เพื่อวัตถุประสงค์การเรียนการสอนเรื่องน้ำ” โดยว่าที่ ร.ต.สวัสดิ์ ทาหน่อทอง วิทยาสตรมหาบัณฑิตมหาวิทยลัยเชียงใหม่ พ.ศ. 2528
8. โครงการจัดทำแผนการจัดการและอนุรักษ์สภาพแวดล้อมเมืองเก่าเชียงใหม่ เสนอต่อสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม โดยสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ร่วมกับคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
9. รายงานการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องการพัฒนาเมืองหลักในภาคเหนือ ปัญหา อุปสรรค และการพัฒนาในอนาคตโดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมกับเทศบาลและคณะกรรมการล้านนา สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ พ.ศ. 2529